

De tuinarchitectuur van Johann Georg Michael (1738-1800)

C. S. Oldenburger-Ebbers

Biografische gegevens

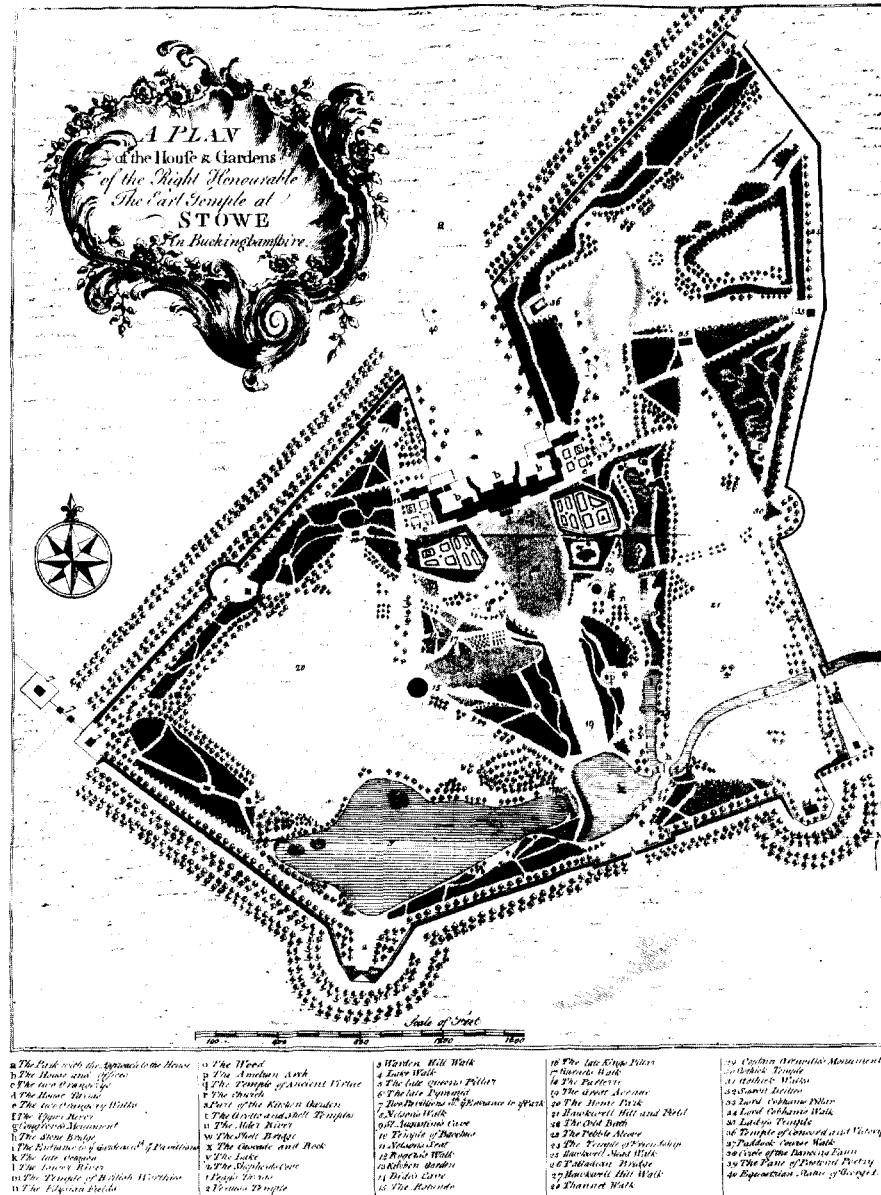
Het eerste artikelje dat apart aan J. G. Michael werd gewijd, verscheen in het tijdschrift *Floralia*, de voorloper van het tijdschrift *Groei en Bloei*, in juli 1935, p. 335 en werd geschreven door de tuinarchitect L. A. Springer.

Johann Georg Michael werd geboren in Landau in het vorstendom Waldeck en wel 24 april 1738. Zijn vader heette eveneens Johann Georg (I) (1709-1791), geboren te Rödgen bei Gieszen. Vader en zoon oefenden hetzelfde beroep uit, namelijk dat van hovenier/tuinbaas. Het is bekend dat Michael sr. van 1734 tot 1738 werkte in opdracht van het Benediktijnerklooster Schaaen en dat hij van 1738 tot 1740 als 'fürstliche Gärtner' werkzaam was op Slot Landau (vorstendom Waldeck), alwaar Michael jr. geboren werd. Van 1740 tot 1778 was hij vervolgens in dienst op Residentz Arolsen (vorstendom Waldeck) als 'Hofgärtner' van de Prins van Waldeck. Michael jr. heeft het grootste deel van zijn jeugd dus doorgebracht in en rond Arolsen en heeft daar hoogstwaarschijnlijk van zijn vader het vak geleerd.

Mr. Jacob Boreel Janszoon (1711-1778), sinds 1737 raad en advocaat-fiscaal bij de Admiraliteit te Amsterdam en vanaf 1756 Meesterknaap der Houtvesterij van het Gooiland, werd in 1742 eigenaar van de buitenplaats Beeckesteyn te Velsen. Hij onderhield handelsbetrekkingen met het vorstendom Waldeck-Pyrmont en hij was in 1759 en van 1761 tot 1762 buitengewoon ambassadeur aan het Engelse hof. Het was deze Jacob Boreel die vermoedelijk begin jaren zestig van de 18de eeuw de jonge Johann Georg Michael jr. uit Arolsen naar Beeckesteyn heeft gehaald, om in dienst van hem op zijn buitenplaats te werken.¹

In een brief van de tuinarchitect L. P. Zocher, Michael's achterkleinzoon, aan L. A. Springer, schrijft Zocher 'Hij (J. G. Michael jr) is op aanraden en met aanbeveling van Jhr. Boreel die toenmaals ons land in Engeland vertegenwoordigde, den aanleg der engelsche parken gaan bestuderen en heeft de wijze van aanleg daarna met veel succes hier toegepast'.²

Op 7-11-1764 trouwde Michael jr. met Anna Maria Smit, afkomstig uit Haarlem. In de akte van huwelijkse voorwaarden (6-11-1764) staat vermeld dat Michael woont op de buitenplaats van de heer Boreel te Velsen (= Beeckesteyn) en dat zijn beroep architect is.³ In de doopakte van hun dochter Anna Margaretha (gedoopt 1-2-1767), heeft Michael als beroep 'bosch gardenier' opgegeven.⁴ Zijn vrouw Anna Maria noemt

Afb. 1. Plattegrond van Stowe. Uit: Stowe, a description of the magnificent house and gardens (...), 1777.

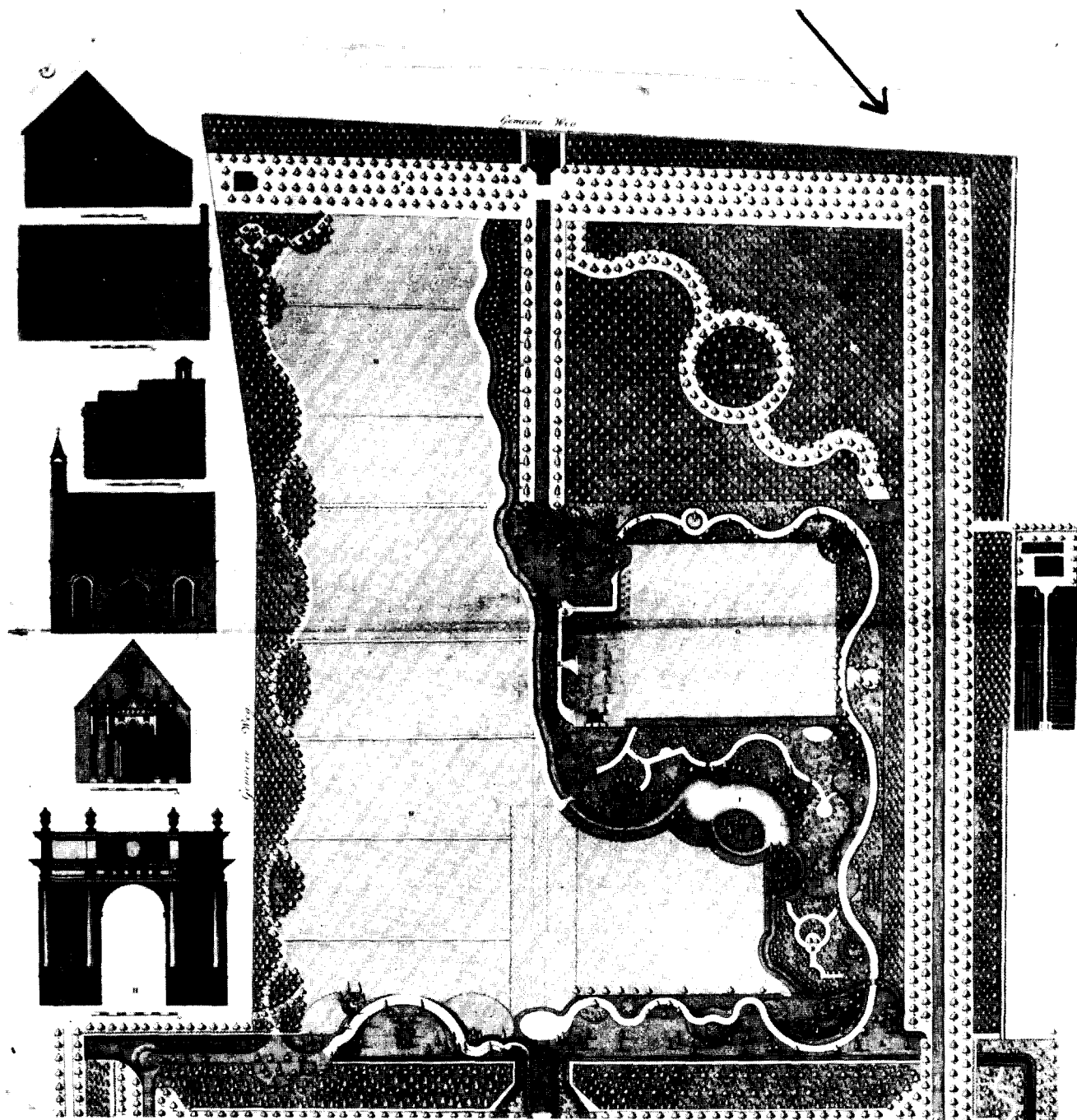
zich in 1770 'Engelse tuijnvrouw', op Beeckestijn,⁵ hetgeen zoveel zal betekenen als vrouw van de tuinbaas die ontwerpt en aanlegt in Engelse landschapstijl.

Op de plattegrond van Beeckesteyn,⁶ noemt Michael zich weer architect: 'gemeeten geteekend en in deser stand gebracht, door den architect J. G. Michael. 1772'. Op deze plattegrond staat ook een opstand van hun eenvoudige huis (D. Architect woning) afgebeeld en ook de plaats van hun huis en moestuinen is aangegeven even buiten de

noordoost-zuidwest lopende grenslijn, ter hoogte van de landschappelijke tuinaanleg op Beeckesteyn.

In 1775 heeft Prins Willem V, die met zijn vrouw Prinses Wilhelmina van Pruisen in mei 1768 Beeckesteyn bezocht en daar de grote laan en de colonnade had bewonderd,⁷ Michael aangezocht om als 'jardinier architect' op Het Loo te komen werken.⁸ Waarom dit niet is doorgegaan, is niet bekend.

Na het overlijden van Jacob Boreel in 1778,

Afb. 2. Plattegrond van Beeckesteyn, détail landschappelijke deel; door J. G. Michael en C. Philips, 1772 (zie voor détail colonade afb. 4).

is Michael waarschijnlijk in dienst van de familie Boreel gebleven, en wel in dienst van de nieuwe eigenaar, de oudste zoon Willem Boreel.

Naast het werk op Beeckesteyn werd Michael in staat gesteld andere opdrachten aan te nemen, zoals de verandering in landschapsstijl van de buitenplaatsen Elswout en Waterland. Zie verder het opgestelde inventarisatie-schema.

Uit een briefwisseling met Geheimsekretär Frensdorf in Arolsen blijkt dat Michael in 1778 ging kuren in Bad Pyrmont.¹ Na het

overlijden van zijn vrouw in juni 1782,⁹ is Michael vermoedelijk enkele malen naar Pyrmont teruggekeerd in verband met een reorganisatieplan voor het Kurpark in Engelse landschapsstijl. Zijn werkzaamheden aldaar vielen ongeveer tussen 1783 en 1786 en betroffen niet alleen een plan tot modernisering van het park, maar waarschijnlijk even later ook het ontwerp van een grafmonument ter nagedachtenis van Anna Maria Fagel-Boreel, de dochter van Jacob Boreel Janszoon en echtgenote van Francois Fagel, Griffier der Staten Generaal

(1740-1773). Zij is in 1781 in het Kurpark Pyrmont overleden.¹ Het betreft hier een tempeltje in Dorische stijl, te vergelijken met de Rotonde, door Michael ontworpen voor Oud-Berckenroede te Heemstede. Het monument is in 1787 gebouwd als zicht-beëindiging van de middelste laan van het aldaar gelegen lanenstelsel in ganzevoetstructuur.^{1,10}

Michael's werkzaamheden in Nederland werden bij zijn afwezigheid opgevangen door zijn aanstaande schoonzoon J. D. Zocher sr., met wie hij vanaf de beginjaren

tachtig samenwerkte. Zo is bijvoorbeeld het ontwerp voor Biljoen (1784) dat aan Michael werd opgedragen, qua tekenstijl toe te schrijven aan J. D. Zocher sr.¹¹

Michael is, getuige enkele notariële akten uit 1789 en 1790, steeds op Beeckesteyn blijven wonen,¹² totdat hij op 2 november 1791 de buitenplaats 'Roosesteyn en het bos genaamd de Gier met de halve Heerenweg en halve beek gelegen voor en langs de hofstede' kocht.¹³ Hij stichtte hier een kwekerij, gelegen langs de Heerenweg van Santpoort naar Velsen, even ten zuiden van Beeckesteyn. Johan Georg Michael is 15 februari 1800 op Roosesteyn overleden.

De boedelscheiding vond plaats 30 mei 1802.¹⁴ De erfgenamen waren zijn oudste zoon Johan Georg (III), Kapitein der Bataafsche artillerie, die te Velsen (op Roosesteyn) woonde; zijn dochter Maria Christina, echtgenote van Johann David Zocher sr., wonende te Haarlem en zijn jongste zoon Hendrik Christoffel woonachtig te Velsen. De oudste zoon Johann Georg Michael (III) bleef op Roosesteyn wonen¹⁵ en heeft ook als architect van buitenplaatsen gewerkt. Onder zijn leiding werd de buitenplaats Sparrendaal onder Bloemendaal in 1805 gereorganiseerd.¹⁶ Men zou hier uit kunnen concluderen dat J. G. Michael (II) de eerdere verandering in landschapsstijl hier heeft ontworpen.

Welke invloed heeft het werk van Johann Georg Michael ondergaan?

De werkzaamheden van J. G. Michael in Nederland vallen tussen ongeveer 1765 en 1800, de tijd van het neo-classicisme in Nederland.¹⁷

Wanneer we ons afvragen welke inspiratiebronnen Michael gehad zou kunnen hebben, bij het creëren van zijn interpretatie van de Engelse en/of Chinese landschapsstijl, dan kunnen we drie facetten aanwijzen, die belangrijk geweest kunnen zijn voor de vorming van zijn stijl.

Zijn reis naar Engeland zal allereerst bepalend geweest zijn, vervolgens de in zijn tijd gepubliceerde (en in het Duits of Nederlands vertaalde) literatuur over de nieuwe natuurlijke stijl en tenslotte zijn eventuele kennismaking met enige reeds omgevormde parken in Nederland.

1. Volgens L. P. Zocher heeft Jacob Boreel Michael naar Engeland gezonden, om de tuinkunst aldaar te bestuderen. Hij zal daar vertrouwd zijn geraakt met de landschapsstijl zoals Lancelot Brown (1716-1783) die toepaste – bijvoorbeeld op Stowe – gekarakteriseerd door glooiende open terreinen met slingerende paden en waterpartijen, ingeplant met 'clumps of trees' of 'groupings of trees'. Een aantal karakteristieke elementen van deze Engelse landschapsstijl heeft Michael naar Nederland overgebracht, evenals de toepassing

van neo-classicistische bouwwerken en neo-gotische architectuur in deze parken.

2. Handboeken die in de jaren zestig van de 18de eeuw, vóórdat Michael aan de gedeeltelijke verlandschappelijking van Beeckesteyn begon, mogelijk door hem bestudeerd zijn, bijvoorbeeld in de bibliotheken van Arolsen of Beeckesteyn, zijn:

Engelse werken:

J. D. Attiret, *An account of the emperor of China's gardens at Pekin*, London 1752.

W. Chambers, *Designs of chinese buildings . . .*, met een hoofdstuk 'On the art of laying out gardens among the chinese', London 1757. Een Nederlandse vertaling verscheen in 1763.¹⁸

Stowe, . . . *A description of the magnificent house and gardens . . .*, London 1769. Met plattegrond en afbeeldingen.

Th. Whately, *Observations on modern gardening*, London 1770. Een Duitse vertaling verscheen in 1771.

Fransse werken

J. M. Morel, *L'art de distribuer les jardins suivant l'usage des chinois*, Paris 1757.

J. J. Rousseau, *Julie ou La nouvelle Héloïse (avec la description du jardin paysage de Clarens; Boek IV, 11de brief)*. Amsterdam 1761. Een Duitse vertaling verscheen ook in 1761 (roman).

J. Delille, *Les jardins ou l'art d'embellir les paysages*, Paris 1765. Een Duitse vertaling verscheen pas in 1796 (gedicht).

In het Nederlands en Duits verschenen in de jaren zestig geen boeken waarin de landschapsstijl werd aangeprezen of bekritiseerd, behalve dan de reeds genoemde vertalingen.

3. Vóór 1770 waren er al wel enige pogingen gedaan de natuurlijke stijl op Nederlandse buitenplaatsen toe te passen. Maar dit bleef meestal beperkt tot het aanleggen van kronkelpaadjes binnen oude laanstructuren. De landschappelijke aanleg van het park van Huis te Bennebroek naar ontwerp van A. Snoek (1761), vormt hier een uitzondering op.¹⁹ Duidelijk waren hier slingerende paden en waterpartijen te onderscheiden. In hoeverre Michael enige van deze buitenplaatsen heeft gekend, is onduidelijk.

Wat betreft de literatuur die Michael bestudeerd zou kunnen hebben, lijkt het aannemelijk dat hij alleen Duitse en Nederlandse teksten goed kon begrijpen en dat hij boeken met plattegronden en afbeeldingen eerder gebruikt zal hebben dan boeken zonder illustraties.

Romans en gedichten zullen in het algemeen niet snel door architecten als handboek gebruikt zijn. Uit het voorgaande kunnen we concluderen dat zijn belangrijkste handboeken tijdens de periode Beeckesteyn, geweest kunnen zijn het boek *Designs of chinese buildings*, van W. Chambers (1763 Nederlandse vertaling), het boek *Stowe* (1769) waarin de afbeeldingen en plattegrond belangrijke documenten vormden en het boek *Observations on modern gardening* van Th. Whately (1771 Duitse vertaling).

Wanneer we Michaels ontwerpen vergelijken met de theoriën van Chambers en Whately en de illustraties in het boek *Stowe*, lijkt het heel waarschijnlijk dat Michael deze drie boeken heeft gebruikt. Dit zal hierna worden aangetoond.

In het hoofdstuk over 'het aanleggen van tuinen bij de Chinezen', van W. Chambers, komen de volgende karakteristieke elementen voor die ook door Michael zijn toegepast:

- in het algemeen taferelen met veel afwisseling in beleving, waarin water (watervallen) en bergen (niveaoverschillen) een belangrijke rol spelen. Het Chinese woord landschap betekent in feite water en bergen. Om dit begrip te karakteriseren, ziet men toepassing van eilandjes, kunstmatige rotsen, watervallen, bruggetjes, boten en veel lotusbloemen;

- smalle paadjes die langs een veelvoud van taferelen leiden. Geen brede wandeldrengen, want de Chinezen zijn niet gewoon langs brede lanen te wandelen. De lanen in Michael's ontwerpen zijn veelal oude zichtlanen uit een vorige periode. Hij heeft deze gehandhaafd, mogelijk omdat de bomen nog niet kaprijn waren;

- romantische kleinschalige bostaferelen, zo mogelijk met beek en rots en tuingebouwen. Een bijzondere aanplant van bomen, struiken en planten verrijkte deze scènes;

- huiveringwekkende taferelen met rotsen, watervallen en hutten. De vijverpartijen kenden vlakke oevers, soms bedekt met bloemen en struiken en bomen met overhangende twijgen, zoals een treurwilg;

- beplanting met een grote variatie in vorm en kleur. Bloeiende struiken zijn zeer geliefd evenals de treurwilg met zijn overhangende takken. Nb. Deze bloeiende struiken, die later in de Engelse landschapsstijl veel toegepast werden, noemde men in Nederland 'Engels hout'. De toepassing van 'clumps of trees' vindt men minder bij de Chinezen.

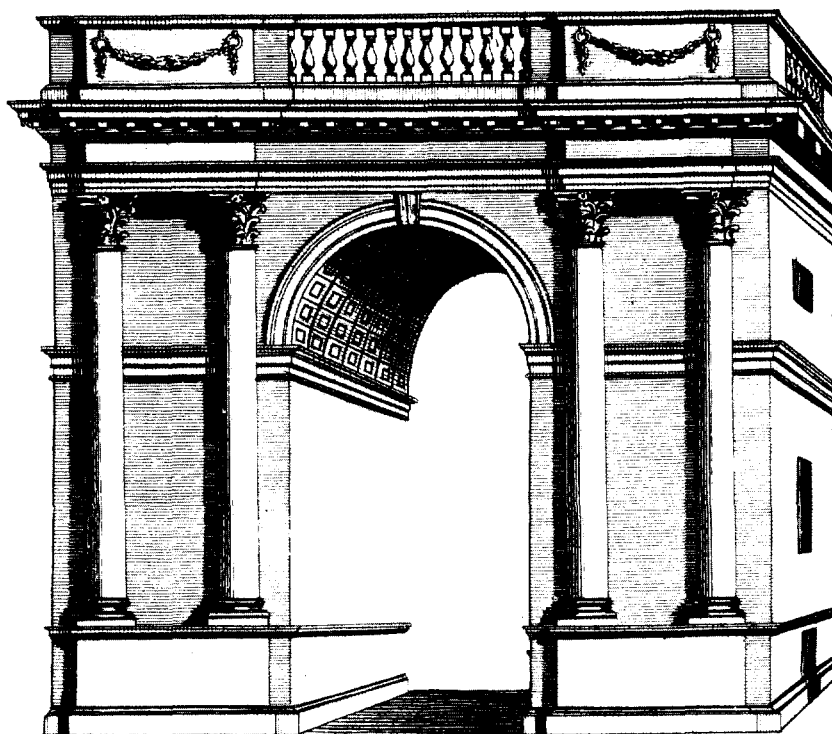
Zoals uit het voorgaande blijkt, wordt door Chambers niet over toepassing van typische Chinese architectuur (pagodes, bruggen, theepaviljoens enz.) gesproken, alleen over gebouwen. De Chinese tuinkunst legt geen nadruk op het toepassen van typisch Chinese bouwwerken.

Het boek *Stowe: a description of the magnificent house and gardens of the Right Honourable Richard Grenville Temple . . . embellished with a general plan of the gardens . . . and of each building . . .* (1769), heeft J. G. Michael ook zeker gekend. Het park Stowe in Buckinghamshire was één van de eerste parken in Engeland waarin vanaf ca. 1730 de vrije natuurlijke stijl werd toegepast. Charles Bridgeman introduceerde in dit park natuurlijke vormen binnen het oude geometrische patroon. Na Bridgeman werkte omstreeks 1735 William Kent op Stowe. Van zijn hand zijn onder andere de Elysian Fields met de Temple of Ancient Virtue en andere natuurlijke taferelen. Van 1741 tot 1751 werkte de eigenaar Richard Grenville Earl Temple, samen met Lancelot Brown, die het ideale landschap op Stowe

vorm gaf in de vorm van de Grecian Valley – op de plaats van de voormalige parterre – en de aanleg van de enorme natuurlijk gevormde waterpartijen. In 1766 werd als sluitstuk van Earl Temple's veranderingen de Corinthian Arch gebouwd, als beëindiging van de hoofdas in het zuiden. Wanneer men de plattegrond van Stowe bestudeert, afgebeeld in eerdere genoemde boek, ziet men rondom het hele terrein brede dubbele lanen lopen, met aan de binnenzijde van deze lanen hakhoutbosjes met paden in natuurlijke vormen; achter het huis een grote open vallei, waaroverheen uitzicht wordt geboden op de 'Rotunda' van J. Vanbrugh en de 'late King's Pillar' en uiteindelijk op de natuurlijk gevormde waterpartij, het vroegere octogonale bassin.

Wanneer men met deze plattegrond in de hand, zich voorstelt een wandeling te maken rondom het grote zuidelijke park, dan wordt men telkens langs verschillende bostaferelen geleid en langs het grote meer, terwijl steeds een uitzicht op één van de tuindecoraties wordt geboden. Evenzo geldt dit voor een wandeling rondom Hawkwell's Hill and Field, aan de oostzijde van de Elysian Fields. De afwisseling in gezichten tijdens een rondwandeling is bijzonder groot op Stowe.

Opgemerkt dient hier te worden dat op de plattegrond van Stowe geen Chinese architectuur staat afgebeeld. De veranderingen van Lancelot Brown vonden plaats tussen 1741 en 1751, vóór de tijd dat de verhalen van W. Chambers bekend werden (1757). De eerste vertaling van het werk van J. D. Attiret verscheen echter wel in deze tijd (1747), maar had kennelijk nog geen invloed.

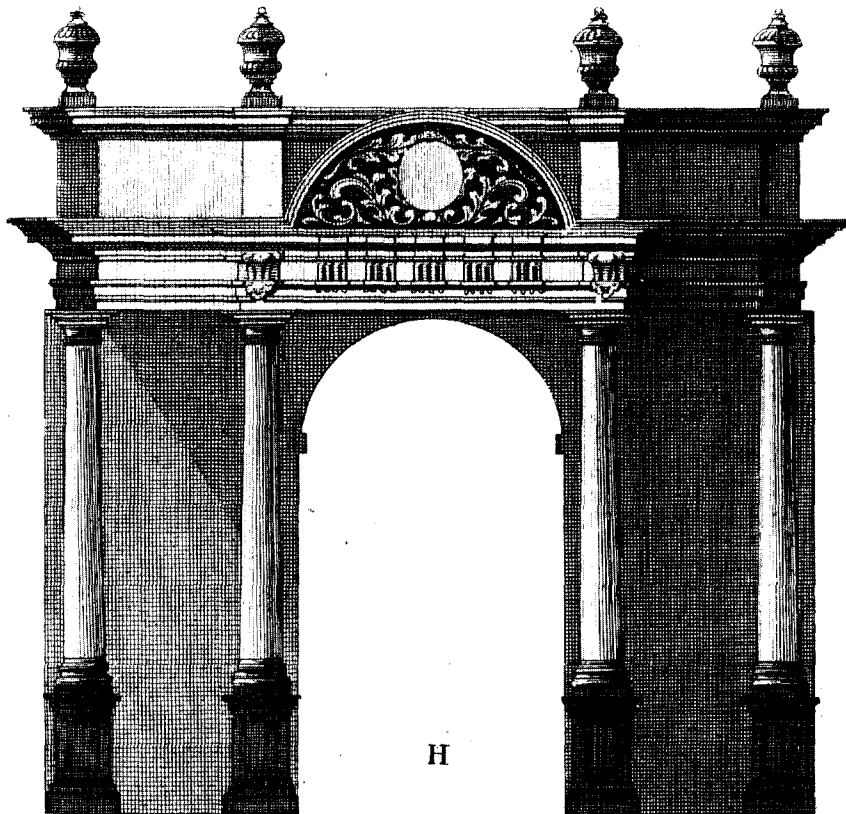

Afb. 3. Stowe. Corinthian Arch. Uit: Stowe, a description of the magnificent house and gardens (...), 1777.

Inventarisatie van tuinarchitectuurprojecten van J. G. Michael (1738-1800), in chronologische volgorde

Jaar van Ontwerp	Plaats project	Naam project	Opdrachtgever	Vindplaats ontwerp of historische bron
ca. 1766-1772	Velsen	Beeckesteyn	Jacob Boreel Janszoon	Bibl. LU ⁶
ca. 1778	Vogelenzang	Vogelenzang	Jan van Marselis	Vogelenzang, situatietekening
vanaf 1781	Overveen	Eiswout	Jacob Boreel Jacobszoon	Lutgers, 1837-1844 ²⁵
vanaf 1781	Velsen	Waterland	Archibald Hope	Mond. overlevering
vanaf 1781	Slochteren	Fraeylemaborg (niet uitgevoerd)	H. de Sandra Veldtman	RA Groningen, HA Fraeylemaborg
1784	Doorwerth	Doorwerth	J. A. Bentinck	RA Gelderland, HA Doorwerth
vanaf 1783	Velp	Biljoen/Beekhuizen	J. W. F. v. Spaen	RA Gelderland, HA Biljoen
tussen 1783 en 1786	Pyrmont (D.)	Kurpark (niet uitgevoerd)	Prins van Waldeck	Bibl. GH Kassel
1788/1789	Haarlem	Welgelegen	Henry Hope	GA Haarlem, 2 ontwerpen
1788	Overveen	Oosterduin	P. Muilman	H. Numan, 1797 ²⁶
1790	Staverden	Staverden	A. F. R. E. Baron van Haersolte	Opr. Haerl. Courant 28-8-1792
1792	Arnhem	Wandeling singels	Gemeente	GA Arnhem, 2 ontwerpen
1793	Bloemendaal	Wildhoef	W. Ph. Kops	Part. Coll., 2 ontwerpen
1794	Heemstede	Oud-Berckenroede	Mw. C. C. Hotzon (Hodshon)	GA Haamstede
ca. 1794	Leersum	Broekhuizen	Mr. C. J. van Nellesteyn	Lutgers, 1869 ²⁷
1795/1796	Beverwijk	Adrichem	G. K. v. Hogendorp	Aantekeningen G. K. van Hogendorp, ARA

Verder zijn de volgende buitenplaatsen aan J. G. Michael toegeschreven: Velserbeek, Groeneveld en Twickel; Bloemenheuvel (H. v. d. Wijck 1982²⁸; 1979²⁹), Boekenrode (L. H. Albers, 1984³⁰) en Sparrendaal (C. S. Oldenburger-Ebbers, zie biografische gegevens).

Afb. 4. Beeckesteyn. Colonnade. Détail van de plattegrond van Beeckesteyn uit 1772 (J. G. Michael en C. Philips; zie afb. 2).

De karakteristieke elementen van Stowe vinden we incidenteel in Michael's werken terug. Dit zijn rondwandelingen rondom een open veld, met steeds afwisselende gezichten, een opgehouden hoofdas, die zowel op Stowe als op Beeckesteyn, afgesloten werd door een triumphboog (Corinthian Arch) of colonnade, grote slingerende waterpartijen en beken, hakhoutbosjes met paden in min of meer natuurlijke vormen en een aantal gebouwtjes in classicistische of gotische stijl, naast een enkel monument en een ruïne of grot. Als Michael inderdaad een studiereis naar Engeland heeft gemaakt, zal hij zeker Stowe hebben bezocht, omdat dit park in die dagen het voorbeeld was van de *nieuwe natuurlijke landschapsstijl*. Mogelijk heeft Michael deze reis gemaakt in of na 1766, toen de Corinthian Arch geplaatst werd als beëindiging van de zuidelijke zichtas. Het is opvallend dat ook de zichtas op Beeckesteyn door een sterk gelijkende boog, de colonnade, werd afgesloten. Onbekend is echter of Michael de ontwerper was van deze boog op Beeckesteyn of dat deze er al stond uit een eerdere periode; zeker is wel dat deze boog in mei 1768 door Prins Willem V en Prinses Wilhelmina van Pruisen werd aangetroffen. Het geciteerde boekje over Stowe met op plaat 1 een afbeelding van de Corinthian Arch verscheen echter pas in 'a new edition'. Plaat 1 was waarschijnlijk toen recentelijk toege-

voegd. Ook andere gebouwtjes van Stowe, afgebeeld in genoemd boekje, hebben Michael mogelijk geïnspireerd. De Temple of Ancient Virtue en de Rotunda, gebouwd door resp. W. Kent en J. Vanbrugh, vertonen overeenkomsten met de Rotonde op Oud-Berckenroede.²⁰

Thomas Whately bespreekt in zijn *Observations on modern gardening* eigenlijk de Engelse landschapsstijl, zoals Lancelot Brown die toepaste. Een uitgewerkte beschrijving van Stowe is door Whately toegevoegd. De ideeën van Whately vindt men later terug in de theoretische werken van C. C. L. Hirschfeld. Karakteristieke elementen die Whately aangeeft en die we in Michael's ontwerpen ook met aandacht uitgewerkt zien, zijn de 'materialen' die hij bespreekt: bodem (o.a. niveaunderschillen), houtgewas (bos, boschage, 'clumps', solitaire bomen), water (beekjes, watervallen, waterpartijen), rotsen (géén kunstrotsen) en diverse tuingebouwen. Ook spreekt Whately over verschillende scènes of taferelen, waaruit het park is opgebouwd. Hij onderscheidt de volgende bouwwerkjes: boerenhutten, ruïnes en gedenktekens. Hij adviseert liever geen Griekse tempels, Turkse moskeeën en Egyptische obeliskken of pyramiden toe te passen, tenzij het sierelement heel belangrijk is. In dit geval kan men klassieke of exotische gebouwtjes plaatsen, maar niet te veel!

Bij Whately begint de aanleg met een romantisch karakter te verschuiven naar een aanleg met een landelijk agrarisch karakter.

Samenvattend kunnen we stellen dat J. G. Michael inderdaad een reis naar Engeland heeft gemaakt en Stowe heeft bezocht (de overeenkomst in architectuur en plaatsing van de Corinthian Arch op Stowe en de colonnade op Beeckesteyn wijzen hierop). De vormgevingsideeën toegepast in de Chinese tuinkunst en de moderne Engelse tuinkunst, uitgewerkt door Chambers en Whately, zijn in het ontwerp van Beeckesteyn en in Michael's latere ontwerpen terug te vinden.

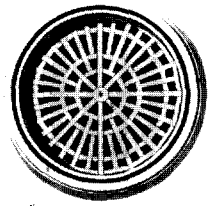
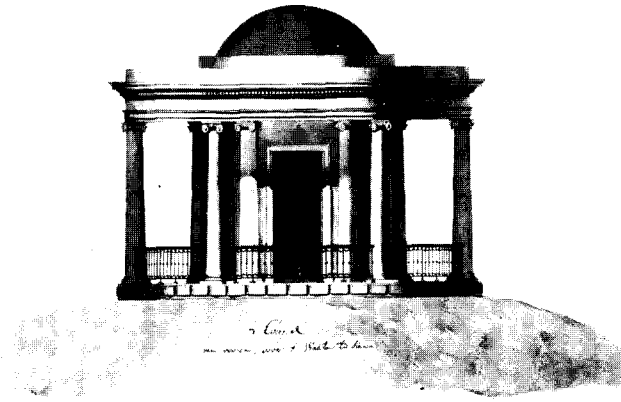
In de praktijk van de hierna toegepaste landschapsstijl in Frankrijk, Duitsland en Nederland, zullen de karakteristieke elementen van de Chinese en Engelse stijl door elkaar worden gebruikt. Men spreekt dan ook in Frankrijk van de anglo-chinese stijl (zie hierna het werk van G. L. Le Rouge).

Vormanalyse van de ontwerpen van Johann Georg Michael

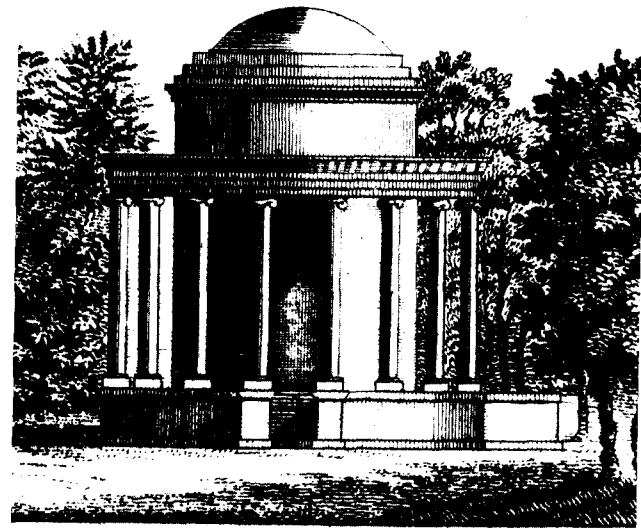
Tot heden zijn 13 ontwerpen van de hand van of toegeschreven aan J. G. Michael bekend. Het aantal projecten is echter groter. De meeste projecten waaraan Michael gewerkt heeft, liggen in Zuid-Kennemerland en Gelderland. Alle ontwerpen zijn eerder in recente literatuur afgebeeld,²¹ behalve het ontwerp van de Fraeylemaborg. Zie ook inventarisatie-schema.

In chronologische volgorde zijn ontwerpen bekend van: Beeckesteyn (1772), Vogelenzang en Teylingenbosch (ca. 1778, getekend door D. Engelman, 1794), Fraeylemaborg (vanaf 1781), Doorwerth (1784), Biljoen (vanaf 1783), Kurpark Pymont (tussen 1783 en 1786), Welgelegen (1788 en 1789, 2 ontwerpen van verschillende delen park), Wandeling Singels Arnhem (1792, 2 alternatieve ontwerpen), Wildhoef (1793, 2 ontwerpen) en Oud-Berckenroede (1794). Wanneer we nu deze ontwerpen analyseren op karakteristieke vormgevingsaspecten, kunnen we als vaste programmapunten van Michael's werk, de volgende onderscheiden:

- lanen worden door één of twee rijen bomen begeleid. Smalle paden worden niet door bomen begeleid en snijden als het ware door hakhoutbossen heen;
- deel of delen van de zichtla(a)n(en) worden gehandhaafd en incidenteel wordt de zichtas afgesloten door een gebouw of karakteristiek tuinornament;
- incidenteel worden delen van een eerdere aanleg gehandhaafd, zoals zichtlanen, omgrenzende lanen, moestuinen, boomgaarden en bosketten;
- de ruimte tussen de achterzijde van het huis en een deel van de gehandhaafde zichtlaan wordt open gehouden, in de vorm van een korenveld (agrarische karakter), waterpartij of open terrein;

Afb. 5. Ontwerp voor de Rotonde op Oud Berckenroede. J. G. Michael, 1794. Onder de koepel bevond zich een ijskelder (gem. arch. Heemstede).

The Temple of Ancient Virtue.

Afb. 6. De Temple of Ancient Virtue naar ontwerp van W. Kent. Uit: Stowe, a description of the magnificent house and gardens (...), 1777.

– wandelingen worden aangelegd langs sinusvormige paden met afwisselende uitzichten. Deze paden lopen door dichte hakhoutbossen of langs kwart- tot (half)cirkelvormige groepjes bloeiende heesters (Engels hout). Paden en lanen, uitgezet in cirkelvorm, komen voor als onderbreking en afwisseling in een paden- of lanenverloop;

– niervormige, ovaalvormige of cirkelvormige bloembedden worden aangelegd langs wandelpaden;

– vijfverpartijen worden aangelegd in natuurlijke vormen, met zacht glooiende oevers,²² soms met eiland en brug;

– een afwisselende beplanting wordt toegepast van loofbomen, coniferen, hakhout, bloeiende heesters en vaste planten. Op de kaart van Beeckesteyn bestaan de omgrenzende lanen uit eiken en iepen, de zichtlaan uit linden en de dwarslanen in het eerste geometrische deel uit beuken en linden. Eikenlanen lopen door de bosketten;

– op de eilanden wordt een beplanting toegepast in groepjes of van solitaire bomen. Ook komen cirkelvormige groepjes bloeiende heesters voor;

– heuveltjes worden straalsgewijs beplant (incidenteel);

– architectuur wordt toegepast in de navolgende stijlen: neo-classicistische, neo-gotische en chinese. Een boerderij of stal kon het agrarisch karakter versterken. Aangezien de genoemde karakteristieken van Michael's werk ook heel duidelijk in het ontwerp van de Fraeylemaborg en in de situatietekening van Vogelenzang zijn te onderscheiden, schrijf ik deze beiden ontwerpen aan Johann Georg Michael toe. Het ontwerp van de Fraeylemaborg werd overigens niet uitgevoerd. Ook de nog bestaande neo-goti-

sche kapel op Beeckesteyn, en de neo-classicistische koepels op Wildhoef en Boekenroede, duiden op Michael's hand. De colonnade en hermitage op Beeckesteyn, de Arcadische godentempel op Elswout, de orangerie in Ionische orde en de chinese brug op Waterland, het tuinpaviljoen op Doorwerth, de Chinese tempel, de hermitage en de Chinese brug op Biljoen en de rotunda op Oud-Berckenroede zijn alle verdwenen. In hoeverre Michael aan te wijzen is als de ontwerper van deze tuingebouwtjes, is óf al aangegeven óf blijft een vraagteken. Michael's tekenstijl blijkt bij nadere bestudering van de voorhanden zijnde ontwerpen nogal eens te veranderen in de loop der jaren.²³

Zoals we in het inventarisatie-schema kunnen zien, zijn op één na alle ontwerpen van Michael na 1772 ontstaan. We zullen dus ook nog na moeten gaan welke literatuur Michael gebruikt zou kunnen hebben voor zijn latere projecten, tussen 1772 en 1795. Is er literatuur in die tijd verschenen, die invloed gehad kan hebben op zijn vormgevingsideeën? Hiervoor komen in aanmerking de volgende publicaties:

Franse werken:
C. H. Watelet, *Essai sur les jardins*, Paris 1774. Een Duitse vertaling verscheen in 1776.
G. L. Le Rouge, *Recueil des jardins anglo-chinois* (21 cahiers), Paris ca. 1775-1788. Plaatwerk.

Duitse werken:
C. C. L. Hirschfeld, *Theorie der Gartenkunst*, Leipzig 1779-1785 (5 delen).

Engelse werken:
H. Walpole, *Essay on modern gardening*, Twickenham 1780. Geen vertaling in Duits.

Het plaatwerk van Le Rouge zal, als Michael het gekend heeft, heel belangrijk voor hem zijn geweest. Enkele platen geven een vermening te zien van ideeën van Chambers, Lancelot Brown en Whately. Bovendien is de invloed van Batty Langley (*New principles of gardening*, London 1728) heel duidelijk te merken. Ook worden veel voorbeelden getoond van Chinese architectuur. Iets fundamenteel nieuws leveren de platen echter niet op. Het standaardwerk van Hirschfeld zal Michael zeker gekend hebben, omdat hij zelf tussen 1783 en 1786 enkele malen in Duitsland is geweest. Het werk was zo populair dat het tegelijkertijd in het Frans werd gepubliceerd.

Het heeft grote betekenis gehad voor de verspreiding der Engels-Chinese landschapsstijl in West-Europa. De ideeën van Chambers en Whately, Watelet en Walpole zijn hier alle in terug te vinden.

Bij Watelet wordt in navolging van Whately het idee van het park met een agrarisch karakter uitgewerkt.

Daarna komen als bij Whately de 'materialen' aan bod. Walpole tenslotte adviseerde de lanen nabij het huis te handhaven en pleitte voor een formele opzet rond het huis. Dit laatste is zeker een nieuw vormgevingsspect dat later door Humphrey Repton werd overgenomen, maar dat Michael nog niet kende of niet kon waarderen.

Michael zal het boek van Hirschfeld zeker gewaardeerd en gebruikt hebben, maar echte nieuwe ideeën werden er niet in gelanceerd.

Voorzover we thans kunnen nagaan, is Michael ook niet door collega-tuinarchitecten, die werkzaam waren in Nederland beïnvloed.

P. W. Schonk (1735-1823) en J. P. Posth (1763-1831) werkten in de laatste decennia van de 18de eeuw eveneens in landschapsstijl. Schonk ontwierp in de praktijk voornamelijk kronkelpatronen binnen oude laanstructuren. Zijn ontwerp voor Het Loo (1773) met de grote landschappelijke vijver, doet echter denken aan de waterpartijen van Lancelot Brown in Engeland. Een dergelijk modern ontwerp van Schonk werd echter nooit uitgevoerd.

Posth is evenals Michael uit Duitsland afkomstig. Het boek van Hirschfeld zal ook voor hem een standaardwerk geweest zijn, te oordelen naar zijn ontwerp van Verwolde (ca. 1795).²⁴ De handtekening van Michael, namelijk het handhaven van een deel van de zichtlaan, gelegen achter een open gehouden ruimte achter het huis, wordt door hem niet toegepast. Posth en zo ook Zocher sr., de schoonzoon van Michael en evenals Posth ook in 1763 geboren, vonden een dergelijke vormgeving waarschijnlijk te ouderwets. Zij gingen er beiden toe over de zichtlanen geheel te verwijderen, terwijl de oorspronkelijke zichtas wel door hen werd vrijgehouden.¹¹ Nadat we nu Michael's vormgeving hebben vergeleken met de verschenen publicaties (1750-1800) over het toepassen van de landschapsstijl in de ons omringende landen en met het werk van zijn tijdgenoten in binnen- en buitenland, kunnen we constateren dat Michael's vormgevingsideeën zijn gevoed door de Chinese landschapskunst, beschreven door W. Chambers en de vroege Engelse landschapsstijl van Lancelot Brown, die theoretisch werd uitgewerkt door Th. Whately.

De theorieën van Chambers en Whately, gebaseerd op de praktijk in China en Engeland, aangevuld met die van Watelet en Walpole, zijn door C. C. L. Hirschfeld samengevat in zijn *Theorie der Gartenkunst*.

Dit boek speelt een essentiële rol (doorgeef-functie) voor de verspreiding van de anglo-chinese stijl buiten Engeland.

Zie ook afb. 8 op laatste pagina (pag. 115).

Noten (Met vriendelijke dank aan W. Post, in verband met archiefstukken J. G. Michael III)

- 1 Zie C. Panning en R. Krüger. Johann Georg Michael. 'Ein Plan für Pyrmont', in: *Die Gartenkunst* Jg. 2, Heft 2 (1990), p. 310-313.
- 2 Zie brief van L. P. Zocher aan L. A. Springer, d.d. 9 juni 1895. Bibl. Landbouwuniversiteit Wageningen (LU), afd. Spec. Collecties inv. nr. 01.3002.23e.
- 3 Not. 1213, akte 189 (G.A. Haarlem).
- 4 Doopregister N.H. kerk Velsen, gedoopt 1-2-1767.
- 5 Lidmatenlijst N.H. kerk Velsen, 1770.
- 6 Aanwezig Bibl. LU, afd. Spec. Collecties; R.A. Noord-Holland; Rijksprentenkabinet; G.A. Haarlem; Huis Beeckesteyn; Part. Coll. Erven Boreel.
- 7 Zie J. Wagenaar, 't *Verheugd Amsterdam*, Amsterdam 1768, p. 12.
- 8 Zie Extract uit een schrijven van H. de Larrey aan W. Boreel d.d. 5 oktober 1775 (copie). Bibl. LU, afd. Spec. Collecties inv. nr. 01.2396.16.
- 9 7-6-1782 werd voor haar f 3,00 impost op het begraven betaald. (G.A. Velsen).
- 10 Uit correspondentie tussen de heer Fagel en de Prins van Waldeck blijkt niet dat J. G. Michael de ontwerper/bouwer is van het monument, maar dat de Prins van Waldeck suggereert dat de artiest wellicht in Cassel of Hannover gevonden kan worden. ARA. FA Fagel, no's 2647, 170 en 4923.
- 11 Zie C. S. Oldenburger-Ebbers, 'De tuinarchitectuur van de Zochers', in: *Groen* 7 (1990), p. 9.
- 12 Not. 1385, d.d. 3-3-1789 en Not. 1387, d.d. 3-1-1790 (G.A. Haarlem).
- 13 Not. 1550/51, nr. 112. (G.A. Haarlem).
- 14 Not. 1550/1551 nr. 112 (G.A. Haarlem).

- 15 Zie Staat van Dienst van J. G. Michael als capitain der Artillerie. Hier wordt in 1805 als zijn woonplaats Roosesteyn opgegeven.
- 16 Not. 1414, nr. 205 (G.A. Haarlem). Het betrof 'geheel nieuw opmaaken van het gantze slingerwater door de plaats ... uitdiepen ... breede vijver voor de chineesche tent ... vernieuwen van de gloying aan de vijver ... veranderen van de goudvischkom bij het stompe huljsje ...'.
- 17 Zie F. Grijzenhout en C. Tuyl van Serooskerken (red.), *Edele eenvoud: neo-classicisme in Nederland 1765-1800*, Zwolle 1989.
- 18 Zie Erik de Jong, "'De jonge zuster der schoone kunsten'". Tuinkunst in 18e-eeuws Nederland', in: *Nederlandse tuinen in de achttiende eeuw*, Amsterdam & Maarssen 1987, p. 23.
- 19 Deze plattegrond hangt in het gemeentehuis van Bennebroek.
- 20 Vergelijk de prenten van deze tempels in het boek *Stowe* met het ontwerp dat J. G. Michael maakte voor de koepel/ijskelder op Oud-Berckenroede (tekening G.A. Haarlem) en de aquatint van H. Numan van de rotonde op Berckenroede in *Vierentwintig Printtekeningen ... Hollandsche Buitenplaatsen*, Amsterdam, 1797.
- 21 De ontwerpen van Beeckesteyn, Oud-Berckenroede en Vogelenzang zijn afgebeeld in *Wonen TA/BK 9/10-77*; tevens: Tentoonstellingscatalogus *Stadspark en Buitenplaats*. Frans Hals Museum, mei 1977, p. 57, 58, 59; Doorwerth staat afgebeeld in Tentoonstellingscatalogus *Meer om Cieraet als Gebruick*. Gemeentemuseum Arnhem, jan. 1990, p. 56 en Kleurenplaat II; Biljoen is afgebeeld in *Bijdragen tot Bronnenonderzoek*, nr. 14 'Biljoen en Beekhuizen te Velp', Zeist (Rijksdienst Monumentenzorg) 1984, p. 10; Kurpark Pyrmont en Wildhoef zijn afgebeeld in C. Panning en R. Krüger (zie noot 1), p. 311, 312; de ontwerpen van Welgelegen zijn afgebeeld in Jhr. F. W. A. Beelaerts van Blokland e.a. (red.), *Paviljoen Welgelegen 1789-1989*, Haarlem 1989, p. 32, 33; de alternatieve ontwerpen van de wandeling langs de Singels van Arnhem zijn afgebeeld in Jhr. H. W. M. van der Wijck, *Atlas Gelderse Buitenplaatsen*, Veluwe (deel 1), Alphen aan den Rijn 1988, map individuele kaarten.
- 22 Zie de gravure van Biljoen: gezicht op de vijver van Biljoen, ca. 1790. Bibl. LU. Spec. Collecties; en de aquatinten van Elswout van H. Schwegman naar E. van Drielt en J. Cats (G.A. Haarlem).
- 23 De ontwerpen van Biljoen en Welgelegen (1788) zijn vermoedelijk getekend door Michael's schoonzoon J. D. Zocher sr. Zie ook noot 11.
- 24 Het ontwerp van Verwolde is afgebeeld in Tentoonstellingscatalogus *Meer om Cieraet als Gebruick*, Gemeentemuseum Arnhem, jan. 1990, p. 95 en kleurenplaat III.
- 25 Zie P. J. Lutgers, *Gezigten in de omstreken van Haarlem*, (z.pl., z.j.) 1837-1844.
- 26 Zie H. Numan, *Vierentwintig Printtekeningen ... Hollandsche Buitenplaatsen*, Amsterdam 1797.
- 27 Zie P. J. Luthers en W. J. Hofdijk, *Gezigten in de omstreken van Utrecht*, (z.pl., z.j.) 1869.
- 28 Zie Jhr. Dr. H. W. M. van der Wijck, *De Nederlandse buitenplaatsen*, Alphen aan den Rijn 1982.
- 29 Zie Jhr. Dr. H. W. M. van der Wijck, 'Overzicht van de (belangrijkste) in landschappelijke stijl aangelegde buitens in Nederland', in: *Tentoonstellingscatalogus Lucas Pieters Roodbaard*. Fries Museum, voorjaar 1979, p. 12.
- 30 Zie L. H. Albers, *Landgoederen van Zuid-Kennemerland*, Amsterdam 1984, p. 102.

Afb. 7. Oud-Berckenroede te Heemstede. Over de grote kom naar de Ronde. Uit: *Vierentwintig Printtekeningen (...)* *Hollandsche Buitenplaatsen*; H. Numan, 1797.